

RAFFAY ANDREA

EGY VILÁGHÍRŰ MAGYAR ÍRÓNŐ, BÁRÓ ORCZY EMMA ÉS A VÖRÖS PIMPERNEL

ABSZTRAKT: A tanulmány célja a magyar irodalom-történetírás által eddig elhanyagolt Orczy Emma bárónő konzervatív szemléletű munkásságának bemutatása. A tanulmány ismerteti a bárónő műveit, különös tekintettel A Vörös Pimpernel és a Pimpernel Erdélyben című, legnagyobb, a magyarok szempontjából legfontosabb írásaira, azok eszmetörténeti hátterére s életrajzi adalékokat is tartalmaz a bárónő és édesapja, Orczy Bódog báró regényes életútjával kapcsolatban. Orczy a magyar nemzettudatot erősítő művei a magyar történelemben végbemenő folyamatok és a két nagy eszmetörténeti irányzat (konzervativizmus és liberalizmus) megértéséhez is közelebb viszik az olvasót, ezáltal írásai megismerése minden művelt magyar embernek önmaga iránt való kötelessége. E tanulmány pedig – az Orczy Emma bárónő által megteremtett, a magát ma is, a bárónő idejében is kivételesen kevés számban képviseltető típusnak, a gentleman mintaképének, vagyis a Vörös Pimpernelnek bemutatásával – ehhez kíván hozzájárulni.

KULCSSZAVAK: Orczy Emma bárónő, Eszmetörténeti irányzatok, Nagy Francia Forradalom, Orczy Bódog báró, Konzervatív szemléletű irodalmi munkásság, Konzervativizmus, Liberalizmus, *A Vörös Pimpernel*, *Pimpernel Erdélyben*, A gentleman mintaképe.

1936 áprilisában egy akkor már világhírű, külföldön élő magyar asszony huszonkét esztendei távollét után férjével, Mr. Henry Montague Barstow-val együtt Budapestre érkezett hűsvétra.¹ Ez az asszony az angol nyelvterület akkori legnagyobb sikerű írói között kivételes helyet foglalt el, s munkáit a világ minden nyelvére lefordították.

A *Vörös Pimpernel* című regénye és a belőle származó regénysorozat addigra utol nem ért példányszámrekordot állított fel. Ez az asszony Orczy Lőrinc báró² ükunokája és Jósika Miklós báró³ oldalági leszármazottja, Orczy

1 Báró Doblhoff 1936, 2.

2 Orczy Emma bárónő művészi hajlamait édesapja mellett Orczy Lőrinc bárótól is örökölte, aki nemcsak főispán és tábornok, hanem költő is volt: 1718-ban született Tarnaörsön, verseit Révai Miklós adta ki 1787-ben és 1789-ben. Költészetének fő tárgyai a szegények iránti emberséges érzület, hazája sorsa és a józan megelégedés. Költeményei erős francia és latin hatást mutatnak. Katonai és közeleti pályafutása után birtokán gazdálkodott. Pesten hunyt el, 1789-ben. Életrajzi adatainak lelőhelye: Dormándi – Juhász 1936, 2990–2991.; Kenyeres 1982, 321–322.

3 A bárónő írói képességeit az erdélyi főnemesi családból származó Jósika Miklós bárótól, a magyar regényirodalom egyik megteremtőjétől örökölte, ki a Walter Scott-féle leíró iskola tevékeny híve volt, emellett verseket, drámákat is írt. 1794-ben született Tordán. A kolozsvári piarista gimnáziumban tanult 1811-ig, majd katonai pályára lépett. 1813–14-ben Itáliában élt, részt vett a franciák elleni hadjáratban, s 1814-ben Itáliában főhadnagy lett, majd az 1815-i hadjáratban eljutott Párizsba. 1818-ban kilépett a katonaságból és megnősült, majd hosszú ideig többnyire erdélyi birtokán tartózkodott. Első versei 1828–29-ben a Felső-Magyarországi Minervában jelentek meg. 1831-ben Pesten korának neves íróival és politikusaival kötött ismeretséget, s az 1830-as évektől kezdve a politikai élet iránt is egyre nagyobb érdeklődést mutatott. Az 1834. évi erdélyi országgyűlés összehívásától barátja, Wesselényi Miklós báró oldalán az ellenzék soraiban harcolt. 1835-től az MTA levelező tagja, majd a (korabeli helyesírással) Kisfaludy-Társaság 1836-os megalakulásával annak alapító tagja, 1841-ben pedig első elnöke lett. 1847-ben elvált első feleségétől Kállay Erzsébettől, s ugyanabban az évben nőül vette báró Podmaniczky Júliát, aki élete végéig hűséges társa maradt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején, mint felsőházi tag, a Honvédelmi Bizottmány tagjává nevezetett ki, e minőségben követte a magyar kormányt Debrecenbe, majd Szegedre és Aradra, Kossuth Lajos kormányzósága alatt a kegyelmezési legfőbb törvényszék tagja volt. A forradalom leverése után Brüsszelbe menekült, ahol neje csipkekereskedést nyitott, ő maga pedig regényírói pályáját folytatta. Később Drezdába költöztek, s a báró ott hunyt el 1865. február 27-én. Halálos ágyán mondta tollba *Emlékiratait*. Munkái a magyar irodalom örökbecsű darabjai. Irodalomtörténeti jelentősége, hogy a történelmi regény művészi szintre emelte, valamint a romantikus, kalandos történelmi regény területén is sikerrel alkotott. Jósika Miklós báró életrajzi adatainak lelőhelyei: Somogyi 1881, 615–616. (ezen forrásban szereplő adatok óvatosan kezelendők: Jósika báró születési évszámaként helytelenül az 1714-es esztendő szerepel benne, halálának napját pedig febru-

Bódog Félix báró és az ősrégi erdélyi családból származó czegei Wass Emma grófnő leánya, a külföldi magyarságnak páratlanul érdekes alakja, az 1865. szeptember 23-án született Orczy Emma bárónő volt. Életének története, nyilvános szereplése, hazájával szemben való magaviselete egyaránt legfigyelemreméltóbb irodalmi alakjaink közé emeli, annak ellenére, hogy műveit angol nyelven írta.

A bárónő a hosszú, külföldön eltöltött élet után is magyar maradt, anyanyelvét sem felejtette el. „Még a férjem is megtanult magyarul, pedig ő telivér angol! Nagyon szeretem nyelvünket, pedig ez a nyelv az oka, hogy a világ nem ismeri eléggé a magyarokat, a magyar tehetségeket, a magyar jó tulajdonságokat.”⁴ – nyilatkozta a budapesti látogatása alkalmával vele készített interjúban, mely *Az Est* 1936. április 12-i számában jelent meg.

Sokmillió olvasója közül azonban csak kevesen sejtették, hogy „a legnagyobb élő angol romantikus” tizenöt éves koráig egy szót sem tudott angolul. Valójában „The Baroness Orczy” meglepő fordulatokkal, küzdelmekkel, tehetsége soha nem sejtett diadalával teli élete is egy regényhez, egy tipikus Orczy-regényhez hasonlatos.

Orczy Emma bárónő Heves megyében, Tarnaörsön született, saját elmondása szerint „az ország legmagyarabb szívében.”⁵ Az életrajzi, művészeti-irodalmi lexikonokban a szeptember 27-i születési dátum terjedt el,⁶ míg a bárónő születési anyakönyvi kivonatában a szeptember 23-i dátum szerepel születésének napjaként feltüntetve.⁷

A *Magyar életrajzi lexikon* alapján⁸ a bárónő édesapja, Orczy Bódog báró 1870 és 1873 között a Nemzeti Színház igazgatója, majd a Filharmóniai Társulat ügyvezetője volt, más források⁹ szerint a király 1871 tavaszán nevezte ki Zichy

ár 17-re teszi, valamint egyéb adatokat is pontatlanul közöl); Kenyeres 1967, 819–820.

4 Báró Doblhoff i. m.

5 Uo.

6 Lásd: Király – Szerdahelyi 1984, 686.; Szinyei 1903, 1340.; Éber – Gombosi 1935, 235.; Kenyeres 1982, 321.

7 Lásd: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DFP1-6?cat=48676>; a letöltés időpontja: 2020. november 29.

8 Kenyeres 1982, 320–321.

9 Supka 1935, 303.

Antal¹⁰ helyébe a Nemzeti Színház igazgatójává, majd intendánsává. Megint más források, például a *Pesti Napló* 1911. 11. 26-i számában olvasható cikk szerint 1869-ben nevezték ki az állami színház teljes hatalmú intendánsává.¹¹ Annyi bizonyos, hogy báró Orczy Bódog a hetvenes években intendánsa volt a Nemzeti Színháznak, ahol akkor még az Opera is működött.

Az intendáns jó szándékú, művészetpártoló ember volt,¹² aki az opera színvonalának emelésére és Richard Wagner zenéjének hazai meggyökereztetésére törekedett, s maga is inkább zenével foglalkozott. Előadásra érett operái is voltak, melyek közül mindössze egy került színpadra 1880 táján, Londonban.¹³

A báró egy alkalommal egy vendégszereplő külföldi énekesnő előtt negatív kritikát fogalmazott meg a magyar drámai színészetéről, ez pedig nyilvánosságra került és a színészek fölháborodásukban sztrájkot rendeztek. A kínos ügyet nagy nehezen elintézték ugyan, de újabb botrány támadt, minek következtében az intendáns lemondott, és állását hamarosan báró Podmaniczky Frigyes foglalta el.¹⁴ Orczy Bódog báró örökre elhagyta Magyarországot, családjával együtt külföldre költözött: „Tizenöt éves koromban kerültem külföldre; először Belgiumban nevelkedtem, azután Angliában.”¹⁵ – emlékezett vissza később leánya,

10 Zichy Antal 1823-ban született a Somogy megyei Zalán. 1847–48-ban Moson vármegye aljegyzőjeként volt követ az országgyűlésen, s ebben az időben kezdett el az írással foglalkozni. 1861-ben országgyűlési képviselő lett, s 1865-től többször is megválasztották, majd a főrendiház tagja lett. Írt elbeszéléseket, elégiákat, satírákat, esztétikai értekezéseket, történelmi tanulmányokat. Két nagy kötetben írta meg gróf Széchenyi István életrajzát, az Akadémia megbízásából összegyűjtötte és kiadta naplóit, beszédeit, följegyzéseit, hírlapi cikkeit. Lefordította Lessing *Bölcs Náthán*-ját. Tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak, az Akadémiának pedig tiszteletbeli tagja. 1898-ban hunyt el Budapesten. Életrajzi adatainak lelőhelye: Asztalos – Bálint – Bálint 1930, 232. A XIX. század több jeles közéleti személyiségével, például az irodalomtörténész, író-költő, egyetemi tanár Gyulai Pállal is kapcsolatban állt. A *Vasárnapi Ujság* 1866. október 14-i számának 490. oldalán jelent meg Zichy Antal tollából egy írás, *Elegia. Gyulai Pálnak, – neje halálára* címmel. Lásd: Zichy 1866, 490.; valamint Gyulai Pálné Szendrey Mária 1866. szeptember 10-én bekövetkezett haláláról ld. bővebben: Raffay A. 2020, 454–462.

11 Tábori 1911, 36.

12 Orczy Bódog báró történetét ld.: Kenyeres 1982, 320–321.; Tábori 1912, 40–41.

13 Schöpflin 1930, 410.

14 Tábori 1911b, 272–273.

15 Báró Doblhoff i. m.

Orczy Emma bárónő, kinek nagy műveltségű édesapja zeneleckék adásával ke-
reste kenyerét egészen 1892-ben, Londonban bekövetkezett haláláig.

Orczy Emma bárónő Londonban, korai munkássága, A Vörös Pimpernel és egyéb művei

Orczy Bódog báró leányára egyetlen örökségként művészi hajlamait és tehetsé-
gét hagyta: a bárónő remekül zenélt, tehetségesen rajzolt és festett.

Alkotásait a nagyigényű Royal Academy tárlatain is kiállíthatta.¹⁶ Már neves
festőnő volt, amikor 1894-ben, huszonkilenc évesen feleségül ment a nagyte-
kintélyű Mr. Montague Barstow regényíróhoz.¹⁷ Házasságuk az igaz szerelem és
megbecsülés kölcsönössége által megszentelt örök frigynek bizonyult.¹⁸ Férjé-
vel együtt írni kezdett, majd önálló alkotóként is példátlanul népszerű műveket
hozott létre: „Festőakadémiára jártam, ott ismerkedtem meg férjemmel. Na-
gyon fiatalon összeházasodtunk és még néhány évig folytattam a festést. Uram
az egyik nagy angol folyóiratba rajzolt és egyszer elvitt a szerkesztőnek néhány
rövid elbeszélést, melyeket szabad óráimban, saját örömömre papírra vettem.
Elfogadták, tetszett, azóta írok.”¹⁹

A bárónő Angliában főként gyermekmeséivel szerzett magának írói hírne-
vet, később pedig tipikus angol *story-teller*-ré (mesemondóvá, elbeszélővé) vált,
viszont ekkoriban még nem aratott kiütő sikereket.

1895-ben angol nyelven (*Old Hungarian Fairy Tales*), majd 1898-ban ma-
gyar nyelven, az Athenaeum R. T. kiadásában *Régi Tündérmesék* címmel meg-

16 Tábori 1911, 36.

17 Házasságkötésüket a budapesti lapok a következőképpen adták hírül: „Orczy Emma báró-
nőt, Orczy Bódog bárónak, a Nemzeti Színház volt intendánsának leányát és Orczy Béla
báró miniszter unokahúgát, ki mint tehetséges festőnő működött, Londonban oltárhoz ve-
zette Montague Barstow előkelő yorkshirei földbirtokos.” Idézi: Ugron 2015, 32.

18 Légrády 1909, 33.

19 Báró Doblhoff i. m.

jelent, régi magyar tündérmeséket feldolgozó művéhez férjével ketten együtt rajzolták az illusztrációkat.

Igazi nagyságát akkor érte el, midőn olvasóit egy igazi angol kedvencel ajándékozta meg: a világhírnevet *A Vörös Pimpernel* (*The Scarlet Pimpernel*) című, 1903-ban megírt, 1905-ben megjelent, leghíresebb regénye hozta el a bárónő számára, melyet az 1910-es évek elejére a világ összes művelt nyelveire lefordítottak. Orczy Emma bárónő megteremtett egy tipikusan angol hőst, a Vörös Pimpernel, aki egy látszólag talán felszínies, de valójában egy bátor, áldozatkész és lovagias ember – a magát ma is, a bárónő idejében is kivételesen kevés számban képviseltető típus –, a gentleman mintaképe.

A regényből 1917-ben némafilmet készítettek,²⁰ majd filmváltozatait többek között 1929-ben, 1934-ben²¹ és 1982-ben is megalkották.

E regény, amint azt szerzője eredetileg megírta, az első orosz forradalom miliójében játszódott, s néhány folytatása egy népszerű angol magazinban már meg is jelent. Ekkor azonban egy politikai egyezmény létrehozása érdekében angol–orosz tárgyalások kezdődtek, s mivel az angol kormány számára a meglehetősen oroszellenes beállítású regény kínos helyzetet teremtett, arra kérték a kiadót, hogy szüntesse be a regény további folytatásait. A bárónő ekkor írta át az egész regényt a nagy francia forradalom korára.²² Ezután nem kevesebb, mint tizenhárom kiadót járt meg az azóta világsikerré lett kézirat,²³ amíg végül a tizennegyedik vállalta a regény kiadását.

A bárónő e művét magyar nyelven, könyv alakban a Singer és Wolfner könyvkiadó vállalat adta ki 1907-ben, azonban a magyar közönségnek először Herczeg Ferenc²⁴ lapja, az *Uj Idők* mutatta be ugyanabban az évben, folytatásos közlésekben.²⁵

A Király István főszerkesztésében megjelent *Világirodalmi lexikon* szerint *A Vörös Pimpernel* regény formájában, kezdetben ugyan még nem okozott na-

20 Ugron i. m. 32.

21 Király – Szerdahelyi 1984, 687.

22 Supka i. m.

23 Uo.

24 1863-ban született Versecen, 1954-ben hunyt el Budapesten. Író, drámaíró, újságíró, a Magyar Revíziós Liga elnöke.

25 *Uj Idők*, XIII. (1907) 1–26. sz.

gyobb feltűnést, ám amikor a bárónő férjével együtt színpadra dolgozta át, egyszerűen nemcsak a darab, hanem a regény is mindent elsőprő sikerre lett. Más források arról tudósítanak, hogy *A Vörös Pimpernel* először színpadon mutatkozott be 1903-ban, s azután született belőle regény, egyéb beszámolók szerint pedig a nagy sikerű darabot a regény megjelenése után 6 évvel is csaknem ezer-szer egymás után adták London egyik legnagyobb színházában. A bárónő következő darabja, az elzüllött emberek rémdrámája (*The Sin of William Jackson*) is folyamatosan műsoron maradt a londoni Lyric Theatre-ben.

A *Pimpernel*-regényciklus részeként 1906-ban megjelent *I Will Repay* (magyar fordításban: *Megfizetek!*) című regényét szintén a legjobb angol könyvek közé sorolták.

A *Pesti Napló* 1911. november 26-i számában olvasható cikkében Tábori Kornél²⁶ azt írja, hogy Orczy Emma bárónő hazáján és az uralkodón – aki elejtette báró Orczy Bódogot a színházi affér nyomán – is megbosszulta apja tragédiáját: *Ferenc József gyertyatartói* címmel a bécsi udvar intimitásait is megrajzoló regényt írt, melyben Ferenc József név szerint meg van említve, s izgalmas jelenet szereplője a regényben.

Édesapja alakját az 1906 februárjától 1909 januárjáig tizenegy kiadást megért *A Son of the People – A Romance of the Hungarian Plains*²⁷ (*A nép fia – A magyar puszták románca*) című megrázó erejű regényében örököltette meg, melyet férjének ajánlott: Bideskúty, kinek termését felgyújtja a dühöngő falu népe, midőn a földesúr a határban egy gőzmalmost építtet, nem más, mint báró Orczy Bódog. A rémisztő esemény is valóban az ő birtokán zajlott le,²⁸ s a való élet

26 Születési nevén Tauber Kornél író, műfordító, újságíró, szerkesztő Szolnokon született, 1879. június 25-én. A modern riportkészítés egyik megeremtője. 1944-ben Auschwitzban hunyt el. Ld.: Kenyeres 1982, 810.

27 <https://archive.org/details/asonpeoplearoma01orczygoog>; a letöltés időpontja: 2020. november 30.

28 Orczy Emma még apai nagyapjának birtokán, Tarnaörsön született, de a család nem sokkal utána Tiszaszalókra, egy másik Orczy-birtokra költözött, ahol édesapja egy korszerű gazdaságot szeretett volna létrehozni, amint azzal tanulmányútjai során találkozhatott, valamint a nyugat-európai egyetemeken tanulta. Az életrajzi források nem említik, hogy Orczy Emma bárónőnek lett volna testvére, sőt, némelyik szerint ő volt szülei egyetlen gyermeke. Azonban 1947-ben megjelent önéletrajzában, mely a *Links in the Chain of Life (Az élet lánczemei)* címet viseli, az olvasható, hogy a család épp Orczy Emma nővérének, szülei

még kegyetlenebb volt hozzá.

Tábori szerint a bárónő egy alkalommal nyíltan meg is mondta egy magyar asszonynak, Ginever Artúrnénak,²⁹ hogy a „magyar dolgokért nem kíván tenni semmit, apja megtette a magáét és ő most már más irányban működik [...]”³⁰

A Vörös Pimpernel eszmetörténeti háttere

A művelt és világlátott arisztokrata családba született Orczy Emma bárónő a legtermészetesebb és legjobb társadalmi berendezkedésnek az első világháború előtti Európának a nemesség és az arisztokrácia által irányított monarchikus rendet tartotta. Nem kedvelte a kommunistákat, a köztársasággal szemben foglalt állást. Ennek megfelelően nem véletlen, hogy *A Vörös Pimpernel* című regényének cselekménye eszmetörténeti szempontból is mélyebb jelentőséggel bír, ugyanis az izgalmas szerelmi keretben játszódó történetben angol arisztokraták álnéven, álruhában a jakobinus diktatúra Párizsába utaznak, ahol konzervatív személyeket (arisztokratákat és családjaikat, még a kisgyermek trónörökös is) mentenek meg, és szöktetnek Angliába.

nagyobbik lányának ötödik születésnapját ünnepelte, amikor a dühös helybéli parasztok felgyújtották a learatott termést, mert nem értették, hogy édesapjának mi a célja a cséplőgépekkel, gőzgépekkel. Attól tartottak, hogy munka nélkül maradnak, és földönfutókká válnak. A család e traumát nem tudta kiheverni, ezért a szülők úgy döntöttek, elhagyják Magyarországot, s Párizsban, majd Brüsszelben telepedtek le, végül Londonba költöztek. Ld.: Ugron i. m. 32.; valamint Baroness Orczy 1947.

29 Ginever Ch. Artúrné, született Győry Ilona, író, Győry Vilmos evangélikus lelkész, író-műfordító leánya, Győry Loránd (kinek nevét a Pintér Jenő által szerkesztett *Irodalomtörténet* helytelenül „Loránt”-nak írja) egykori földművelésügyi miniszter nővére. Orosházán született 1868. december 13-án. A Fővárosi Leányiskola tanítónője volt, majd 1903-ban férjhez ment, s onnantól kezdve Angliában élt, ahol a magyarságnak komoly szolgálatot tett. Eredeti és fordított költeményei 1890, prózai művei 1893 óta jelentek meg a magyar lapokban és folyóiratokban. Német, francia és főleg angol nyelvből több ifjúsági munkát és szépirodalmi művet fordított. Férjével egy angol nyelvű magyar nyelvtant is írt. Orczy Emma bárónő *A Vörös Pimpernel* című regényét ő fordította angolról magyarra. Londonban hunyt el, 1926. július 27-én. Ld.: Pintér 1926, 241.

30 Tábori 1911, 36.; Tábori 1912, 41.

Baloldali, liberális oldalról a mai napig érik támadások Orczy bárónőt és munkásságát. Kronstein Gábor a *Pesti Hírlap* kultúra rovatában 1990-ben megjelent cikkében³¹ a tudományosság igénye nélkül ír gúnyos szavakkal az írónőről és *A Vörös Pimpernel*ről, azt fejtegetve, hogy „Ki hinné, hogy van neki? [Mármost a mezei tikszemek van-e világszemlélete. R. A.] Ennek a kankalin-félékhez tartozó igénytelen gyomnövénynek. Igaz, világszemléletre csak a művészetben tett szert [...] A minap egy zenés filmen láthattuk a képernyőn. Ott a csecsemő király hátsóján virított anyajegyként.³² Legújabbban az aluljárókban jelent meg Orczy Emma ismét kiadott regényében [...] mint titokzatos, aláírást pótló pecséttrajzolat.”³³ [...]

„Orczy bárónő könyve így éppenséggel lehetne igényes tény-, vagy szép-irodalom is. Csak éppen nem a mezei tikszem világlátásával. Mert ez a pimpernelség a felpennys Daily Mail módján arisztokratikus: krajcáros konzervatívizmussal. Aki jó a szereplőkből, az szép is és kifinomult. Aki rossz, az csúnya és durva. Az arisztokrata mindig elegáns, fölényes, okos, talpraesett, az igazság hordozója, s a drámák kellős közepén is sportosan műkedvelő. És mindig győz.”³⁴ A cikk szerzője szerint jól kivehető, hogy e „politikai őskrimi” egy „társasági hölgy” tollából származik, s „Orczy Emma dámaságán néha megéreződik: ismereteit nem tapasztalatból, hanem a társasági pletykalapokból szerezte.”³⁵ Majd így folytatja:

[...] a régimódi kalandregénynek nem a lélektani hűség az ereje, hanem a moralizálás. Orczy Emma regényének is, mely mint választott jelképe, a mezei tikszem: igénytelen gyomnövény a kultúra mezején. Sikert jósolok neki. Az aluljárók könyvtáru pultjain jó társaságban foglal helyet. [...]³⁶

Az új francia forradalmi vezetők nagy része a Jakobinus Klubban szocializálódott szabadkőműves volt, akik a laikus, világi francia államot akarták

31 Kronstein 1990, 7.

32 Vö. Heinrich Heine *Első füles király*, valamint *Dicsőítő énekek Lajos királyra* című verseivel. Ld.: Turóczi-Trostler 1960, 540–544.; valamint: Turóczi-Trostler 1960, 536–539.

33 Kronstein 1990, 7.

34 Uo.

35 Uo.

36 Uo.

megteremteni, s ehhez bármilyen durva módszert megengedhetőnek tartottak.³⁷ Ide tartozott a király és a királynő kivégzése, majd 1793. június elejétől megkezdődött a jakobinus diktatúra, melynek szimbóluma a mintegy 44 000 működő guillotine.³⁸

Az Európában legnagyobb lélekszámú katolikus hívóvel rendelkező Francia Királyság lakosságának többsége sokáig hitt Istenben, azonban a francia társadalom világi és egyházi vezetői az 1700-as évek elejétől nagymértékű erkölcsi züllés képét mutatták.³⁹

A francia viszonyok megértéséhez minimálisan részleteznünk kell az ottani helyzetet.

Turóczi-Trostler József, aki 1920-tól a zsidó leánygimnázium tanára, 1947-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, s akit a Tanácsköztársaság időszakában neveztek ki a budapesti egyetem világirodalmi tanszékére, a német irodalom, azon belül is többek között Heinrich Heine és Johann Wolfgang von Goethe életművének, valamint a német és a magyar irodalmi kapcsolatok nagy szakértője és kutatója.⁴⁰ A Heine verseihez és prózai műveihez írt kommunista ízű bevezető tanulmányában⁴¹ azt írja, hogy „Heine világgépének elidegeníthetetlen alaprétege a felvilágosodás, a francia forradalom és a franciabarátság”.⁴²

Heinrich Heine⁴³ *Franciaország állapota*⁴⁴ című írásának *Visszapillantás az 1789. évre* című részében a Münzer Tamás vezette 1525-ös közép-németor-

37 Raffay E. 2019, 17. A francia forradalom és előzményeinek történetét bővebben ld.: Raffay E. 2019. 7-54.

38 Dr. Meszlényi 1941.

39 Uo. 13.

40 Ujvári 1929, 915.; Kenyeres 1982, 916–917.

41 Turóczi-Trostler 1960, I–XLIX.

42 Uo. VIII.

43 Heinrich Heine (1799–1856) német romantikus szabadgondolkodó költő, író és publicista volt, egy düsseldorfi kereskedő, Samson Heine fiaként ortodox-zsidó vallás alapján történő nevelésben részesült. Antiklerikális és társadalomkritikai írásaiban a szabadkőműves francia forradalom eszméit élte, s az 1830-as évektől Marxszal is kapcsolatban állt. Prózai jellegű munkáiban és verseiben az egyház-, arisztokrácia- és királygyilkos gondolatot hangzottatta. Egész életében keresztényellenes volt, majd 1825-ben megkeresztelkedett. Műveit a német kormány 1835-ben rendeletben tiltotta be. Ld.: G. Praschl-Bichler – J. Cachée 1998, 219–220.

44 Heine 1960, 265–361.

szági parasztlázadások, s Münzer egykor elmondott szavainak kapcsán a következőket írja: „Az Úrnak 1789. esztendejében Franciaországban ugyanaz az egyenlőségért és testvériségért folyó harc indult meg, ugyanazokból az okokból kifolyólag, a hatalomnak ugyanazon birtokosai ellen, csakhogy ezek az eltelt idők következtében erejüket veszítették, a nép pedig megnövekedett erőben és jogigényeit már nem az evangéliumból, hanem a filozófiából merítette. A feudális és hierarchikus intézmények, amelyeket hatalmas birodalmában Nagy Károly alapított, és amelyek az abból kialakult országokban sokrétűen bontakoztak ki, Franciaországban mély gyökereket vertek, évszázadokig erőteljesen virultak, és mint a világon minden, végül is erejüket veszítették. Franciaország királyai, akiket bosszantott függőségük a nemességtől és a papságtól, amely előbbi velük egyenlőnek képzelte magát, és amely utóbbi inkább uralkodott a népen, mint ők maguk, értettek hozzá, hogy a két hatalom önállóságát fokozatosan megsemmisítsék, és XVI. Lajos alatt befejezést nyert ez a kevély mű. Harcias hűbéri nemesség helyett, amely egykor a királyokon uralkodott és őket oltalmazta, a trón lépcsőfokai körül most elpuhult nemesség csúszott-mászott, amely csak őseinek, nem pedig várainak és embereinek száma által jutott jelentőségre; nyakas ultramontán papok helyett, akik a királyokat gyónással és átkokkal ijesztgették, de a népet is kordában tartották, most egy gallikán, úgyszólván mediatizált egyházzól volt szó, amelynek hivatalait a versailles-i Oeil de boeufben vagy a maîtresse-ek budoárjában lehetett kihízelegni, és amelynek fejei ugyancsak odatartoztak azok közé a nemesek közé, akik udvari szolgálata gyanánt parádéztek, úgyszólván az abbé- vagy a püspök-ruha, a pallium és a mitra másfajta udvari libériának is volt tekinthető; és ennek az átalakulásnak ellenére a nemesség megtartotta azokat az előjogokat, amelyeket egykor a nép felett gyakorolt; sőt, megvetése a nép iránt csak annál inkább növekedett, minél inkább alázatba görnyedt királyi uraival szemben; most is bitorolta az összes élvezeteket, akárcsak azelőtt, most is elnyomó és bántalmazó volt, akárcsak azelőtt; és ugyanezt tette az a papság is, amely a lelkek felett már régóta elvesztette hatalmát, de dézsmáit, háromisten-monopóliumát, a szellem elfojtásának és az egyházi furfangoknak az előjogait még megtartotta. Amit egykor a parasztháborúban az evangélium tanítói hirdettek meg, azt tették most Franciaországban a filozófusok, mégpedig jobb eredménnyel; megvilágították a nép előtt a ne-

messég és az egyház visszaéléseit; megmutatták neki, hogy mindkettő erőtlenné lett; a nép pedig felujjongott, és minthogy 1789. július 14-én nagyon kedvező volt az időjárás, a nép megkezdte felszabadításának művét; aki 1790. július 14-én felkereste azt a teret, amelyben az ósdi, dohos, mogorva zordságú Bastille állott, annak a helyén egy levegősen vidám épületet talált, ezzel a nevető felírással: *Ici on danse* [magyarul: *Itt táncolunk*. R. A.].⁴⁵

Nagy Töhötöm, aki magyar jezsuita szerzetesből argentin szabadkőművesé lett, a következőket írja: „Az első hangos jelek közé tartozott, amikor Diderot, d’Alembert, Helvetius és mások 1751-ben elkezdik közreadni a francia *Enciklopédia* első köteteit. Valamennyien a párizsi Les Neuf Soeurs páholy tagjai voltak. Ugyanabban a páholyban avatták fel később Voltaire-t is, aki műveinek megírása idején még nem volt szabadkőműves, mert csak közvetlenül halála előtt öltötte föl a bőrkötényt. A korszakot megjelölő és *egészen új történelmi fejlődést elindító Enciklopédia szabadkőműves munka volt*. Annyira mindent föl akart ölelni, annyira gyorsan készült, és a tudományos kutatások annyira még csak akkor indultak el, hogy ilyen szempontból nézve a munka felületes, rengeteg javításra szorult és kevés értékű. De egészen új hangot ütött meg, valóságos lázadásá lett, maga volt a szabadság imádata, s mindez a maga szokatlan nyersségével sodort és igézett. Jöhettek az egyházi átkok, fenyegetőzések, az erdőtüz már kigyulladt. Róma és a királyok nem tudtak másikat igézni az emberek elé odatartani, és a puszta tekintélyi parancs már nem volt elégséges. Ne felejtjük el, hogy még a teljes abszolútizmus korában vagyunk, amely az előjogok tengeréből kiemelkedő egyetlen hatalom százada volt.”⁴⁶

Bangha Béla S. J. jezsuita szerzetes⁴⁷ 1920-ban a Szent István Társulat által kiadott *Magyarország újjáépítése és a kereszténység*⁴⁸ című könyvét kortársai a

45 Uo. 342–343.

46 Nagy – Péter – dr. Fejér 1990, 418.

47 Jezsuita szerzetes, hithirdető, teológus, szerkesztő, író 1880. november 16-án született Nyitrán, 1940. április 30-án hunyt el Budapesten. Ő volt Magyarország „sajtóapostola”, a katolikus sajtó megszervezője és terjesztője. Életéről, műveiről és tevékenységéről bővebben ld.: Raffay A. 2019, 209–222.

48 Bangha 1920.

keresztény nemzeti megújulás kézikönyvének⁴⁹ tekintettek, melyben a szerző három nagy eszmetörténeti irányzatot – a liberalizmust, a szocializmust és a kereszténységet – állít szembe egymással, s végül a kereszténységet látja egyetlen járható útnak a magyarság és az egész világ számára. A jezsuita atya e könyvének *Tanulságok és okulások* című fejezetében⁵⁰ található a *Demokrácia*,⁵¹ *Monarchia vagy köztársaság?*,⁵² valamint *A születési előjogok*⁵³ című alfejezetek, melyekben a francia forradalom kapcsán is az Orczy Emma bárónő regényében megfogalmazott gondolatok olvashatók:

„Demokrácia abban az értelemben, hogy ne egyesek hatalmi érdeke, hanem a nép java legyen a közéleten uralkodó tényező - nagyon helyes. Demokrácia abban az értelemben is, hogy a nép minél szélesebb tömegei érezzék magukat egynek az államhatalommal s vegyenek részt valamely formában a közügyek intézésében s ellenőrzésében - szintén nagyon helyes. Azért: éljen a demokrácia, de ne korlátok és ne biztosítékok nélkül. Az igazi demokráciától legkevesbé a keresztény nemzeti iránynak kell félnie; hiszen az ország túlnyomó többsége, ha csakugyan szíve szerint szavaz s nem vezeti félre cselvetés, izgatás, erőszak és sajtó-jelszavak, okvetlenül a keresztény nemzeti irányt ülteti kormányra. De ugye éppen a demokrácia legsürgetőbb szorgalmazói tudták mindig nagyon jól, hogy a mellett a demokrácia mellett, amelyet ők akarnak, az ország túlnyomóan keresztény és nemzeti jellege sohasem fog érvényesülni.”⁵⁴

Bangha elmondja véleményét a monarchikus és a köztársasági államformáról, s megállapítja, hogy csak a királyság megléte áll a nép érdekében:

„A király és a nemzet közt ezenkívül, legalább ott, ahol örökösödő királyságról van szó, bizonyos megbecsülhetetlen szellemi közösség fejlődik ki, mely a nemzet és király közös jó- és balsorsából fakad. A nemzet a királyra mint önmaga magasabb megszemélyesítőjére tekint fel s benne látja államisága szilárdságának s fényének élő szimbólumát. A királyi udvar fényét és bőségét a

49 Gergely 1999, 241.

50 Raffay A. 2019, 177–202.

51 Uo. 189–197.

52 Uo. 197–199.

53 Uo. 199–202.

54 Uo. 196–197.

saját nagysága jelének érzi; a királynak tett esküt, a «királyért és hazáért» hozott áldozatokat önmaga jobb, nemesebb, maradandóbb felének hozott hódolatként tekinti. Az «Őfelsége a király nevében» hozott ítéleteket egy magasabb jogrend döntéseiként fogadja; a király által osztott elismerést és kitüntetést sokkal inkább érzi a szuverenitás megnyilatkozásának, mintha egy általa tegnapelőtt, tán nagy ügyel-bajjal, csekély többséggel megválasztott elnökpolitikus kezéből kapná. Az «Isten kegyelméből» uralkodó király mégis csak sokkal egységesítőbb tekintély mindnyájunk szemében, mint a «nép - az utca - kegyelméből» való parvenü. S mindez áll akkor is, ha az uralkodó nem rendelkezik kiváló emberi és államférfiúi tulajdonságokkal - amiknek pedig ismét hatalmas nevelőeszköze a trón és a korona; - áll akkor is, ha közepes tehetségű és törekvésű ember viseli a koronát. Még a rossz, a méltatlan király is legfőljebb kivételesen nehéz helyzetekben árthat jelentékenyen [...].⁵⁵

Ha elolvassuk Bangha álláspontját az arisztokrácia történelmi szerepéről, érthetővé válik, hogy Orczy Emma regényében miért is mentik meg angol arisztokraták a guillotine alá küldött francia barátaikat:

„Tény, hogy úgy nálunk, mint más országokban egészen a legújabb korig az arisztokrácia nevéhez fűződik igen sok kulturális alkotás s ha **újabbkori közéletünk vezető egyéniségeit nézzük, képzettség, rátermettség, tág látókör s jellemtisztaság tekintetében a főnemesség képviselői közt aránylag sok van, aki az átlagot messze meghaladja. Ez lehet részben éppen a kiváltságos körülmények eredője, a jobb nevelésből, a családi név méltóságának kényesebb őrzéséből, előkelő összeköttetésekből stb. származó előny; de hogy megvan és előny, tagadhatatlan. A politikai téren szereplőkön kívül is vannak az arisztokráciának ragyogó nevű képviselői, férfiak és nők [...].** Igaz, hogy ezek a nevükre méltó arisztokraták nem túlságosan nagyszámúak s talán a többség meglehetősen érdemtelen arra a nimbuszra és kiváltságos helyzetre, melyet élvez. Viszont szellemi és erkölcsi nagyságokat a parvenü-tőkenagyságok között viszonylag talán még jóval kevesebbszer találunk.

55 Uo. 198–199.

[...] az arisztokráciának bensőleg meg kellene újulnia, hivatása érzetére jobban rá kellene ébrednie; de magában véve, főleg az áldemokrácia és a liberalizmus korában igenis szükség van bizonyos arisztokráciára s azért a születési előjogok egyszerű eltörlését végzetes hibának kell tartanunk. Éppen az áldemokrata liberalizmus korszakában lehetetlenség, hogy különböző társadalmi rétegződés ne képződjék; a plutokrácia úgysis megteremtette már a maga külön «felső **tízezreit**». [...] Rangok, nagyvagyonok, paloták, latifundiumok, kúriák és parádés kocsik mindig lesznek s akkor már csak jobb, ha Széchenyik, Hunyadyak és Zichyk ülnek bennük, mint Kohnok, Braunok, Schwarzok és Seifens-teinek. A liberális rendszerből felvetődött nagyságok bűnei és bajai, legyünk ebben egészen nyugodtak, vannak oly súlyosak és bajthozók, mint mágnásvilágunk sajnálatos és kárhozatos gyengéi [...].

De amint az arisztokrácia fennmaradását kívánjuk, éppoly nyomatékkel kell sürgetnünk, hogy az előjogok élvezői legyenek is méltók előjogaikra s éljenek velük ne csak a maguk kényelmére, hanem elsősorban a közzó hasznára.”⁵⁶

Anélkül, hogy részletes összehasonlító forráselemzést végeztünk volna, meg kell állapítanunk, hogy Orczy Emma a klasszikus keresztény konzervatívizmus eszméit vallotta regényeiben.

Pimpernel Erdélyben⁵⁷

Orczy Bódog báró leányának életében a következő romantikus fordulat a *Pimpernel Erdélyben* című kötet megjelenésével következett be.

Amikor már úgy látszott, hogy Pimpernel végleg visszavonul, a világégés Európa egy keleti szegletében ismét munkába szólította: arrafelé, ahol valaha Bideskútya égő vetése festette vérvörösre az ég alját, ezúttal egy sokkal nagyobb katasztrófa egy egész nemzetet tett földönfutóvá. Orczy Emma bárónő szíve pedig, mely a számtalan nyugati diadal között sem szűnt meg magyarul dobogni,

⁵⁶ Uo. 201–202.

⁵⁷ Angolul 1924-ben jelent meg *Pimpernel and Rosemary* eredeti címmel, magyar nyelven, Pogány Kázmér fordításában 1927-ben tarthatta kezében a magyar olvasóközönség.

meghallotta a távolból jövő panasz sikolyait, s amint egykoron gyermeklányként tönkretett édesapjának könnyeit törölte le, pályája delelőjén álló ünnepesti íróként a szétdarabolt, kifosztott haza fájdalmában osztozott. A legendás Pimpernel egy leszármazottja képében támadt fel hamvaiból, s elment a Trianon utáni Erdélybe, ahol régi hírnevéhez méltón, igazi angol gentlemanként szembeszállt mindazzal az igazságtalansággal, amelyet ott látott. A regény főhőse szembeszáll a berendezkedő román államhatalom elnyomó intézkedéseivel.

A regény részben az angol mentalitásban a magyarokat igazságtalanul ért szenvedések iránt éledezni kezdő megértés szimbólumának is tekinthető.⁵⁸ A *Pimpernel Erdélyben* című Orczy-mű a Szent István Társulat kiadásában megjelent magyar fordításával – melyet minden művelt magyar embernek önmaga iránt való kötelessége megismerni – Orczy Lőrinc báró ükunokája, hosszú nyugati diadalmenete után a magyar irodalomba is végleg bevonult.⁵⁹

Irodalmi műveiből szerzett tekintélyes vagyonukból a házaspár előkelően élhetett, Monte Carlóban nyaralót vásároltak.

Így szerzett dicsőséget és vagyont a hajdanán elszegényedett magyar báró leánya a művészetnek abból a szeretetéből, amely boldogtalan apját korábban száműzetésbe és anyagi romlásba kergette.⁶⁰

A bárónő még hetvenévesen is friss szellemi és testi ereje teljében alkotott az angol magazinok egyik legkedveltebb munkatársaként.

„Most csak Pesten maradok. Régen, Istenem, minden évben eljöttem Magyarországra, hogy meglátogassam rokonaimat Erdélyben. De a háború óta nem teszem. Nagyon fájna.”⁶¹ – nyilatkozta 1936-os budapesti látogatásakor.

58 Rácz 1925, 4.

59 Uo.

60 Tábori 1912, 41.

61 Báró Doblhoff i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Asztalos–Bálint–Bálint 1930.** Asztalos Miklós – Bálint Emma – Bálint Mihály és sokan mások (szerk.): *Tolnai új világlexikona: Az általános tudás és műveltség tára, XVIII. kötet.* Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Részv.-Társ. kiadása, Budapest, 1930.
- Bangha 1920.** Bangha Béla S. J.: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység.* Szent István Társulat, Budapest, 1920. <http://mek.oszk.hu/05300/05387/05387.htm>; a letöltés időpontja: 2020. december 2.
- Baroness Orczy 1947.** Baroness Orczy: *The autobiography of Baroness Orczy, Creator of the immortal „Scarlet Pimpernel”: Links in the Chain of Life.* Hutchinson, 1947. <http://gutenberg.net.au/ebooks20/2000341h.html>; a letöltés időpontja: 2020. december 19.
- Báró Doblhoff 1936.** Báró Doblhoff Lily: Orczy Emma bárónő, a Vörös Pimpernel világhírű írója Budapestre érkezett. *Az Est*, XXVII. (1936) 85. sz. 2.
- Dormándi–Juhász 1936.** Dormándi László – Juhász Vilmos (szerk.): *Uj Lexikon: A tudás és a gyakorlati élet egyetemes enciklopédiája 6 kötetben, V. kötet.* Dante – Pantheon kiadás, Budapest, 1936.
- Dr. Meszlényi 1941.** Dr. Meszlényi Antal: Az egyház és a francia forradalom, I. A tanulmányt szerzője 1941-ben írta, s a Józán Katolikus honlapon olvasható: <https://www.jozan-katolikus.hu/2010/04/06/dr-meszlemyi-antal-az-egyhazi-es-a-francia-forradalom/>; a letöltés időpontja: 2020. december 4.
- Éber–Gombosi 1935.** Éber László (szerk.) – Gombosi György (társszerk.): *Művészeti Lexikon: építészet/ szobrászat/ festészet/ iparművészet, II. kötet.* Győző Andor kiadása, Budapest, 1935.
- Gergely 1999.** Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945.* Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.
- G. Praschl-Bichler – J. Cachée 1998.** G. Praschl-Bichler – J. Cachée: »...fáradtan teszem le esténként koronám...«: *Erzsébet királyné magánélete.* Gabo, Budapest, 1998 (Királyi Házak).
- Heine 1960.** Heinrich Heine: Franciaországi állapotok. In: Turóczi-Trostler József (vál., szerk., bev.) – Madl Antal (jegyz., kiad.): *Heine: Versek és prózai művek.* Európa, Budapest, 1960 (A Világirodalom Klasszikusai), II. 265–361.

- <https://archive.org/details/asonpeoplearoma01orczoog>; a letöltés időpontja: 2020. november 30.
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-DFP1-6?cat=48676>; a letöltés időpontja: 2020. november 29.
- Kenyeres 1967.** Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon, I. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Kenyeres 1982.** Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon, II. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982².
- Király–Szerdahelyi 1984.** Király István (főszerk.) – Szerdahelyi István (felelős szerk.): *Világirodalmi lexikon, IX. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Kronstein 1990.** Kronstein Gábor: Bárónői ponyva: A mezei tikszem világszemlélete. *Pesti Hírlap*, I. (1990) 129. sz. 7.
- Légrády 1909.** Egy magyar író nő diadala külföldön. Légrády Imre (szerk.): *Pesti Hírlap*. XXXI. (1909) 116. sz. 33.
- Nagy – Péter – dr. Fejér 1990.** Nagy Töhötöm – Péter László (utószó) – dr. Fejér Dénes (szerk.): *Jezsuiták és szabadkőművesek.* Universum Kiadó, Szeged, 1990. (Első kiadás: Buenos Aires, 1968.)
- Pintér 1926.** Pintér Jenő (szerk.): Elhunytak. Győry Ilona (Ginever Ch. Artúr-né). *Irodalomtörténet: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata*, XV. (1926) 5. sz. 241.
- Rác 1925.** Rác Dezső Károly: The Baroness Orczy. *Nemzeti Ujság*, VII. (1925) 30. sz. 3–4.
- Raffay A. 2019.** Raffay Andrea: Bangha Béla S. J. élete és tevékenysége Magyarország újjáépítésének keresztútján. In: Bangha Béla S. J. – Raffay Andrea (jegyz., utószóval ellátta): *Magyarország újjáépítése és a kereszténység.* Kárpátia Stúdió, Köröstárkány–Kápolnásnyék, 2019. 209–222.
- Raffay A. 2020.** Raffay Andrea: „szakaszszon bimbóban a halál/ Hogy ne virágozzál”: Gyulai Pálné Szendrey Mária. In: Raffay Andrea (sajtó alá rendezte): *Megérdemelve vagy ártatlanul: Szendrey Júlia összes költeménye elemző tanulmányokkal.* Tortoma
- Raffay E. 2019.** Raffay Ernő: *Ady Endre kultúrharcai. A kereszténység megtámadása Európában és a Magyar Királyságban.* Kárpátia Stúdió, Köröstárkány–Kápolnásnyék, 2019.

- Schöpflin 1930.** Schöpflin Aladár (szerk.): *Magyar Színművészeti Lexikon: A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája, III. kötet.* Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete kiadványa, Budapest, 1930.
- Somogyi 1881.** Somogyi Ede (szerk.): *Magyar Lexikon: Az egyetemes ismeretek encyklopaediája, IX. kötet.* Wilckens és Waidl kiadóhivatala, Budapest, 1881.
- Supka 1935.** Supka Géza Dr. (szerk.): *Baroness Orczy. Literatura: Beszámoló a szellemi életről, X.* (1935) 303. Az évfolyamon belül nincsenek folyóiratszámok megadva, az oldalszámozás folyamatos.
- Szinnyei 1903.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái, IX. kötet.* Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, Budapest, 1903.
- Tábori 1911b.** Tábori Kornél: *Elfelejtett emberek. Uj Idők: Szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap, XVII.* (1911) 11. sz. 272–274.
- Tábori 1911.** Tábori Kornél: *Magyarok külföldön. Pesti Napló, LXII.* (1911) 281. sz. 36–37.
- Tábori 1912.** Tábori Kornél: *Női írók és zsurnaliszták.* In: Dr. Bányai Elemér [Zuboly] (szerk.): *Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja 1912.* Budapesti Ujságírók Egyesülete, Budapest, 1912. 33–72.
- Turóczi-Trostler 1960.** Turóczi-Trostler József: *Heinrich Heine (1797–1856).* In: Turóczi-Trostler József (vál., szerk., bev.) – Madl Antal (jegyz., kiad.): *Heine: Versek és prózai művek.* Európa, Budapest, 1960 (A Világirodalom Klasszikusai), I., I–XLIX. (Turóczi-Trostler bevezető tanulmányának oldalai külön római számozást viselnek a kötetben, míg Heine verseinek lapszámozása arab számokkal előlről kezdődik.)
- Ugron 2015.** Ugron Zsolna: *Orczy Emma, az ellentmondást nem tűrő romantikus: Pimpernel a metró peronján. Magyar Idők, I.* (2015) 35. sz. 32.
- Uj Idők.** XIII. (1907) 1–26. sz.
- Ujvári 1929.** Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon,* <http://mek.niif.hu/04000/04093/html/0923.html>; a letöltés időpontja: 2020. december 4.
- Zichy 1866.** Zichy Antal: *Elegia. Gyulai Pálnak, – neje halálára. Vasárnapi Ujság, XIII.* (1866) 41. sz. 490.

